

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNDE 1922-23 DÖNEMİNE AİT TÜRKİYE DOSYALARINDA TAHRİFAT ÖRNEKLERİ

Cengiz KARTIN*-Necmi UYANIK**

Öz

Dünyanın en büyük arşivlerinden birine sahip olan İngiliz Ulusal Arşivi, İngiliz tarihinin 1099'dan günümüze gelinceye kadarki dönemde milyonlarca belgenin saklandığı büyük bir kompleks görünümündedir. Bu yapının içerisinde yüzlerce araştırmacı aynı anda araştırma yapma imkânına sahiptir. Yalnız bu durum İngiliz devletinin temsilcileri kurumunda olan arşiv görevlilerince kimi zaman belirli nedenlerle kısıtlanmaktadır. Bu kısıtlama belgelerin temininde değil, bizatihi belgelerin üzerinde yapılmaktadır. Araştırmacı belgeyi aldıktan sonra kimi yerlerin üzerlerinin boyalı, kimi yerlerinin ise kesik olduğunu fark etmektedir. Yalnız burada yapılan tahrifat, arşivin araştırmacılar için açılmış olan belgelerin bir kısmında görülmektedir. Makale, bu görülen kısımları 1922-1923 döneminde Türkiye özelinde açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, İngiliz Ulusal Arşivi, Tahrifat, Boyama, Kesme

EXAMPLES OF FALSIFICATION ON TURKEY AT BRITISH ARCHIVE DOCUMENTS AND FILES IN 1922-23

Summary

The National Archives is one of the biggest archives in the world. Which has millions of documents from 1099's to today. Hundreds of researchers can source in there at the same time. But English archivists can restrict some documents for researchers. This restriction isn't about getting the documents but also on the documents. After researchers take the documents, they can notice that some of them are painted, some of them are cut. This article is about defacement documents on Turkey from 1922 to 1923.

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kayseri/Türkiye.
cengizkartin@gmail.com

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye.
necmiuyanik@hotmail.com

Keywords

Turkey, The English National Archives, Defacement, Painting, Cutting

GİRİŞ

On bir milyon belgeden fazla kayıt ile dünyanın en büyük arşivlerinden birine sahip olan İngiliz Ulusal Arşivi (The National Archives), Londra'nın Kew Gardens semtinde büyük bir yapı olarak araştırmacılara hizmet vermektedir¹. Araştırmacılara sağlanan büyük kolaylık ve burada çalışan personelin kibarlığı ile araştırmacılar, burada çok rahat bir şekilde araştırmalarını yapma imkânına kavuşmuştur. Yüzlerce araştırmacının çok hızlı bir sitem içerisinde hemen hemen hiçbir sorunla karşılaşmadan sürdürdükleri çalışmaların niteliksel durumu ise kuşkulu bir durum arz eder.

Arşivin üç katlı kompleks yapısında en kapsamlı bölüm Dışişleri Bakanlığı'nın arşivi olan bölümdür. Arşivin bu bölümünde milyonlarca belge, dünyanın hemen hemen her bölgesi hakkında oldukça ayrıntılı bilgilere sahiptir². Bu bilgilerin araştırmacılara sunulmadan önce çok hassas bir gözle değerlendirildiği ve bunun akabinde araştırmacılara takdim edildiği görülmektedir. Yapılan bu tespit aşağıda takdim edilmiş olan belgelerde kendini göstermektedir. Makalede basılı kataloglara girdiği halde -dosyanın kaybolduğu, tahrip olduğu gibi gerekçelerle- araştırmacılara verilmeyen belgelere değinilmemiştir. Tamamen ayrı bir araştırmanın konusu olan bu duruma bir atf yapılmasındaki maksat, tahrifatın sadece kesmek, üzerini boyamaktan ibaret olmadığı hususudur.

Makalede Türkiye ile ilgili toplam 21 dosya içerisinde 4.079 sayfalık bir belge incelenmiştir. Örneklem olarak seçilmiş olan bahse konu dosyaların tarihlendirilmesi 1922 ve 1923 olarak gerçekleşmiştir. Bu tarih aralığının belirlenmesinde genelde bölgede çok önemli olayların gerçekleşmesi, özelde ise Türkler için sürdürülmekte olan varlık-yokluk savaşının kritik bir duruma evrilmesi belirleyici olmuştur. Söz konusu belgelerin tamamı İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın (The National Archives - Foreign Office) orijinal belgelerinden seçilmiştir. Arşivin sistematığı içerisinde araştırmacılara verilen orijinal belgelerin birer kopyalarının olup olmadığı, var ise makaleye konu tahrifatın burada ne durumda olduğu gibi hususlar ne yazık ki karanlıkta kalmıştır. Bu durum tamamıyla arşivin işleyişi ile ilgilidir.

Basılı kataloglarda belge özetlerine yer veren bölümün bir kısmında çok önemli olduğu anlaşılan belgelerin de bir müddet sonra "kayboldu, taşınır-

¹ 1838'de Londra'nın City yerleşim biriminde, 1851'de ise Public Record Office ismi ile faaliyetlerine başlayan İngiliz Ulusal Arşivi, Kew Gardens'taki hizmet binasına 1977'de taşınmıştır. Yapıya 1996'da ek bina yapılmak sureti ile bu günkü kompleks ortaya çıkmıştır. İngiliz Ulusal Arşivi'nin 20. Yüzyılın başlarındaki konumu için bk. Akdes Nimet Kurat, "İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 1, Mart 1949, s. 1-19.

² İngiliz Ulusal Arşivi'nde kayıtlı 11 milyon belgenin ne kadarının Dışişleri Bakanlığı'na ait olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak belge adedinin çoğunun bu bölümde olduğu burada yapılan 2011, 2012, 2014 ve 2015 yıllarındaki saha çalışmalarıyla anlaşılmıştır.

ken tahrip olmuş, okunacak durumda değil” gibi notlar düşülmek sureti ile araştırmacılara verilmediği düşünüldüğünde aslında yukarıdaki ifadenin kesinliği kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Belgelerin içeriklerinde Anadolu özelinde Türklerle Kürtlerin münasebetleri, Irak'ta yaşanan hadiselerde Özdemir Bey özelinde Türklerin tutumu, Binbaşı Noel'in Kürtler içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetler, Ankara'da yaşanan iç ve dış politika yaklaşımları, Irak Kralı Faysal'ın Ankara Hükümeti ile münasebeti, İzmir özelinde Yunanlıların Anadolu içlerinde durumu ve faaliyetleri, Türk-Rus münasebetleri, Sultan Vahdettin'in İstanbul'u terki, İstanbul'un geleceği gibi konulara yer verildiği görülmektedir.

Yukarıda niceliksel ve niteliksel olarak genel olarak ortaya konulmuş olan Türkiye ile ilgili incelenen İngiliz arşiv belgeleri arasında yapılan tahrifât iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi belgenin üzerinin siyah bir boya ile tamamen kapatılması, diğeri ise belgenin bazı yerlerinin kesilmek suretiyle ilgili maddelerin belgeden ayrılması şeklindedir.

1. BELGELERİN İÇERİK TAHLİLİ

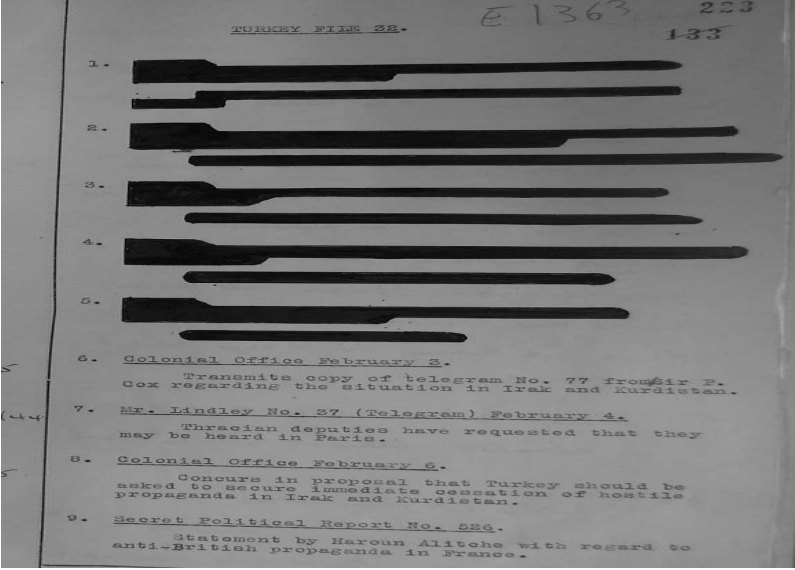
Bu çalışmada incelenen tahrif edilmiş olan birinci belge 1922 özelinde Türkiye ile Irak arasındaki münasebetlere hasredilmiştir³. Dokuz madde olarak kaleme alınan belgenin ilk beş maddesi cetvelle çizilerek siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin altıncı maddesi İngiltere'nin ilk Irak Yüksek Komiseri Percy Cox'un⁴ Irak ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki genel durum hakkındaki telgrafına, yedinci maddesi Trakya vekillerinin Paris'ten taleplerine, sekizinci maddesi Türkiye'nin Irak içindeki faaliyetlerindeki son duruma, dokuzuncu madde ise Fransa'da devam etmekte olan anti İngiliz faaliyetlere hasredilmiştir. Belgenin ilk beş maddesi muntazam bir şekilde tahrip edilmiştir. Percy Cox'un özellikle Irak içerisindeki Kürtlerle Türklerin durumu hakkında istihbari bilgileri burada paylaşmış olması ihtimal dahilindedir. Özellikle Özdemir Bey harekâtının ayrıntılarına, Özdemir Bey'in Kürt ileri gelenleri ile münasebetlerine, son olarak kimi Kürt liderlerin İngilizlere sağlamış olduğu istihbarâta yer verilmiş olması olasıdır.

³ PRO, FO 371/7780, "Relations between Turkey and Irak", Tarih: 7 Şubat 1922, No: E 1363, s. 223.

⁴ Cox ile ilgili Türkçe akademik bir çalışmanın yapılmamış olması oldukça üzücüdür. Onun sadece İngiltere'nin Irak'ta ilk yüksek komiseri olması değil; ayrıca Lozan Anlaşması sonrasında Musul Meselesinin görüşmelerinde de İngiltere'yi temsil etmiş olması, görüşmeler esnasında Türkiye Cumhuriyeti'nden Hakkari Vilayeti'nin talep edilmesi suretiyle ölümü gösterip sıtmaya razı etmek siyasetinin de uygulayıcısı olması buradaki üzüntünün ve akademik kaybının temelidir.

Tahrifli Belge Örneği 1

Tahrif edilmiş olan ikinci belge Irak üzerindeki Türk emellerine, bölgedeki Kürtlerin İngiliz istekleri doğrultusunda yönlendirilmelerine ve Binbaşı Noel'in faaliyetlerine hasredilmiştir⁵. Toplam yedi madde olarak kaleme alınmış olan belgenin ilk beş maddesi siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin altıncı maddesi Türklerin Irak üzerindeki istekleri bağlamında Binbaşı Noel⁶ ve Halil Rahmi'nin⁷ durumuna, son madde olan yedinci madde ise Trakya'da genel duruma ayrılmıştır. Belgenin bu denli tah-

⁵ PRO, FO 371/7780, "Turkish Design on Irak", Tarih: 10 Şubat 1922, No: E 1503, s. 234.

⁶ 1886'da İngiltere'de dünyaya gelen Binbaşı Noel, İngiliz istihbaratında üst düzey bir görevlidir. Kendisine Sivas Kongresi'ni basma ve Kürtlere Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde sözlü olarak bir devlet vaadinin gerçekleştirilmesi görevi verilmiştir. Binbaşı Noel'in bu görevlendirmelerinden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin liderleri bunu engellemişlerdir. Noel'in 1974'te ölmesine rağmen hakkında ne Türkçe ne de İngilizce bir biyografi çalışmasının yapılmaması da bu durumu teyit etmektedir. Kendisi hakkında Türkçe en ayrıntılı bilgi Öke tarafından gerçekleştirilmiştir. Mim Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988; ayrıca bk. Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri III, Ankara 1992 s. 12; Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük (1787-1923)*, Dördüncü Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara 2010, s. 323; Rafiq Hilmi, *Kurdistan At The Dawn Of The Century*, A New Hope Yayınları, Londra 1998, s. 51; M. S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Çeviri: Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara 1989, s. 41; Murat Güztoklusu, *Kurtuluş Savaşımızın Kapanmayan Cephesi: Musul Özdemir Harekati*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, s. 46; David McDowall, *A Modern History Of The Kurds*, Üçüncü Baskı, I.B. Tauris Yayınları, Newyork 2004, s. 172; M. S. Lazarev, *Kürdistan Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 219; Robert Olson, "The Second Time Around: British Policy Toward The Kurds (1921-22)", *Die Welt des Islams, New Series*, C. 27-1/3, 1987, s. 97.

⁷ Halil Rahmi Bey, 19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin Bohtan (Cizre-Botan) Emiri olan ve 1847'de isyan eden Bedirhan Bey'in soyundandır. Milli Mücadele döneminde Malatya Mutasarrıflığı görevinde bulunan Rahmi Bey, Binbaşı Noel ile birlikte Sivas Kongresi'nin basma girişiminde bulunmuşsa da Mustafa Kemal Paşa'nın bunu erken haber alması ve daha önce harekete geçmesi ile birlikte bu gerçekleşmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Binbaşı Noel ile ilgili bilgiye nasıl vâkıf olduğu İngiliz istihbaratı tarafından iki yıllık bir çalışmanın neticesinde tespit edilebilmiştir. PRO, FO 371/6346, "Reported Acquisition By Nationalist Agents Of Papers Given By General Staff Intelligence To Sureyya Bedr Khan, From G.H.Q. Egypt To War Office", 9 Şubat 1921, No: E-1844, s. 23.

rif edilmiş olması Binbaşı Noel'in İngiliz istihbaratında en üst düzeydeki uzmanlığı ile ilgili olsa gerektir. Binbaşı'nın Irak'ın kuzey bölgelerinde ve Türkiye'nin güneydoğusunda yapmış olduğu faaliyetler dikkatli bir şekilde incelendiğinde özellikle yerel Kürt ileri gelenlerinin öncelikle maddi kaynaklarla İngiliz politikası içerisinde yer almalarının sağlanması, bunun olmaması halinde ise her türlü tehdidin meşru kabul edildiği bir yolun izlendiği göz önüne alınacak olur ise; burada Binbaşı'nın konu ile ilgili değerlendirmeleri ve önerilerinin olması muhtemeldir.

Tahrif edilmiş olan üçüncü belgede Irak'taki genel durum ve Türklerin Irak'a yönelik gerçekleştirdikleri operasyonlara yer verilmiştir⁸. Beş madde olarak kaleme alınan belgenin ilk üç maddesi siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin dördüncü maddesi Yunan ordusunun durumu hakkında Albay Mayes ile yapılan görüşmeye, bu görüşmede Yunan yetkilinin acil olarak borç ve uçak talebinde bulunduğuna, beşinci maddesi ise Türklerin Musul'daki faaliyetlerine hasredilmiştir. Burada tahrifi yapılmış olan ilk üç maddede Yunanlıların durumundan ziyade Türklerin Irak içlerindeki faaliyetlerine dönük istihbâri bilgilerin paylaşılması muhtemeldir. İngiliz yetkililerin, Irak ile ilgili emperyalist amaçlarında Türklerin faaliyetleri ve Kürtlerin durumu önemli bir basamak olması açısından burada yaşanan gelişmelerin dikkatle takip edildiği anlaşılmaktadır.

Tahrif edilmiş olan dördüncü belge de yukarıdaki belgelerin bir devamı olarak Irak üzerindeki Türk isteklerine yer verilmiştir. Toplam yedi madde olarak kaleme alınmış olan belgenin birinci ve üçüncü maddesi siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin ikinci maddesi bir Ermeni gazetesinde çıkan Boğazlar ve Karadeniz ile ilgili Türk görüşlerinin anlatıldığı makalenin tercümesine, dördüncü maddesi Refet Paşa'nın istifası, Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa ve Türk-Ukrayna dostluk anlaşmasına, beşinci maddesi Percy Cox'un Kürtlerle ilgili getirmiş olduğu kimi önerilere, son madde olan yedinci madde ise Hamid ve Yusuf Kemal beylerle yapılan görüşmelere hasredilmiştir. Tahrifi yapılmış olan maddelerin içeriğinin tespiti hayli zordur. Her ne kadar belgede Irak üzerindeki Türklerin isteklerine yer verilmişse de bunun haricinde pek çok konu ele alınmıştır. Ancak belgenin ilk üç maddesinin genel yaklaşım olarak Ankara ile ilgili olması nedeni ile burada Ankara hükümetinin durumu ile ilgili elde edilmiş olan bazı istihbarâta yer verilmiş olma ihtimali oldukça güçlüdür⁹.

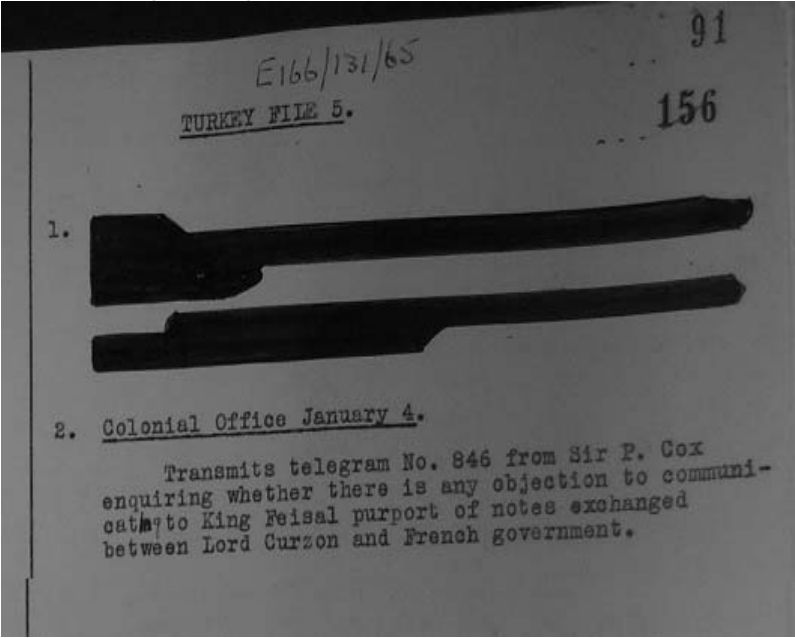
⁸ PRO, FO 371/7781, "Situation in Irak", Tarih: 16 Şubat 1922, No: E 1763, s. 9.

⁹ PRO, FO 371/7781, "Turkish Design on Irak", Tarih: 22 Şubat 1922, No: E 2041, s. 21.

Tahrif edilmiş olan beşinci belgede Irak Kralı Faysal ile Kemalistlerin münasebetlerine yer verilmiştir¹⁰. İki madde olarak ele alınan belgenin ilk maddesi siyah bir boya ile tamamen kapatılmışken ikinci maddesinde Kral Faysal'dan gönderilmiş olan ve Lord Curzon ile Fransız hükümetinin yetkilileri arasındaki görüş farklılıkları ele alınmıştır. Belgenin tahrif edilmiş olan ilk maddesinde Mustafa Kemal Paşa ekibinin Irak Kralı Faysal ile yaptıkları görüşmelerin detaylarına yer verilme ihtimali oldukça yüksektir.

Tahrifli Belge Örneği 2

Tahrif edilmiş olan altıncı belge Cemiyet-i Akvam'da Türklerle ilgili yapılan görüşmenin detayları ile ilgilidir¹¹. Toplam dokuz madde olarak kaleme alınmış olan belgenin ilk dört maddesi siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin beşinci belgesinde Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in Marsilya'ya gitmek için Ankara'dan ayrılışına, altıncı maddesinde Yusuf Kemal Bey'in heyetinde bulunan isimlere, yedinci maddesinde Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki temaslarına, sekizinci maddesinde Türklerin Irak'a yönelik bir atak yapma planlarına, son madde olan dokuzuncu maddesinde ise Cemiyet-i Akvam'daki bazı görüşmelere yer verilmiştir. Burada tahrif edilmiş olan belgelerin içeriklerinde İstanbul hükümeti ile

¹⁰ PRO, FO 371/7782, "Relations between King Feisal and Kemalists", Tarih: 5 Ocak 1922, No: E 166, s. 91.

¹¹ PRO, FO 371/7857, "Possible Reference of Turkish Question to League of Nations", Tarih: 7 Mart 1922, No: E 2601, s. 40.

Ankara hükümeti arasında gerçekleşen görüşmenin ayrıntılarına yer verilmiş olması muhtemeldir. Yine diğer belgelerde olduğu gibi bu belgede de sağlanan istihbarâtın kimler aracılığı ile elde edildiği ve bu bilginin İngiliz hükümetine olan fayda-zarar bağlamında değerinin durumu belgelerin tahrifinde birinci derecede amil olmuştur yaklaşımı çok da yanlış olmasa gerektir.

Tahrif edilmiş olan yedinci belgede Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadele'ye nasıl baktıkları ve Trakya ile İzmir'in durumu değerlendirilmiştir¹². Toplam beş madde olarak kaleme alınan belgenin ilk iki maddesi ve dördüncü maddesi siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin üçüncü maddesi Atina başpiskoposu Meletios'ın Anadolu içlerindeki Yunan ordularının Anadolu'yu boşaltması hakkındaki görüşlerine, son madde olan beşinci madde ise Hindistan hükümetinin Sevri Anlaşması'nın hükümlerinin değiştirilmesine dönük talebine yer verilmiştir. Burada tahrif edilmiş olan belgelerin içeriğinde Trakya ile İzmir'in durumu hakkında belgenin açıklama kısmında yer verilmiş olmasına rağmen maddelerde buna dönük yerlerin tamamen karartılmış olduğu görülmektedir. İngiltere'nin Trakya ile İzmir hakkındaki planları ve bu planlarda Yunanlılarla Türklerin yeri de bu maddeler arasında yer etmiş olsa gerektir.

Tahrif edilmiş olan sekizinci belgede Londra'da bulunan Türk yetkililerinin tutumları konu edilmiştir¹³. Toplam on altı madde olarak kaleme alınmış olan belgenin birinci, beşinci ve altıncı maddeleri siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin ikinci maddesi Trakya'nın Türklere geri verilmesi ile ilgili Selanik'ten çekilen protesto telgraflarına, üçüncü maddesi Anadolu hakkında Mr. Mery'nin görüşlerine, dördüncü maddesi Türk barış teklifleri için İzzet Paşa ile görüşmelere, yedinci maddesi Türkiye ile Polonya arasında devam etmekte olan dostluk anlaşmasında geline son noktaya, sekizinci maddesi Yunanlıların Anadolu içlerinde çakılı kalması sorununun Paris'te bir çözüme bağlanacağı ümidine, dokuzuncu maddesi Anadolu'daki durumun netleşmesi için Ankara ile Atina'nın bir şekilde uzlaşmaya varmasına bağlı olduğuna, onuncu maddesi boğazların statüsünün ne olacağına, on birinci maddesi Cemiyet-i Akvam'da Anadolu'daki durumla ilgili yapılan görüşmelere, on ikinci maddesi Mustafa Kemal Paşa'nın durumuna, on üçüncü maddesi İzmir'deki duruma, on dördüncü maddesi Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'yı ziyaretine, on beşinci maddesi İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey'in resepsiyonuna, on altıncı maddesi doğu sorununa hasredilmiştir. Tahrif edilmiş olan maddelerin içeriğinde Türk yetkililerin

¹² PRO, FO 371/7857, "Moslem Attitude towards Turkish Question", Tarih: 9 Mart 1922, No: E 2715, s. 55.

¹³ PRO, FO 371/7857, "Treatment of Turkish Delegation in London", Tarih: 11 Mart 1922, No: E 2716, s. 59-60.

Londra'ya hareket öncesindeki hazırlıkları, İstanbul ve Ankara olmak üzere farklı açılardan değerlendirme konusu yapılmış olsa gerektir.

Tahrif edilmiş olan dokuzuncu belge Türk milliyetçilerinin dış politika-sına hasredilmiştir¹⁴. Toplam on beş madde olarak kaleme alınan belgenin ilk iki maddesi, onuncu ve on birinci maddeleri siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin üçüncü maddesi Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisi açış konuşmasına, dördüncü maddesi Vakit gazetesinde çıkan Mustafa Kemal Paşa ve Mustafa Araloff'un Türk-Rus münasebetleri üzerine yaptıkları değerlendirmelerine, beşinci maddesi Yusuf Kemal Bey ve İzzet Paşa'nın ikili münasebetlerine, altıncı maddesi İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey'in Sevr Anlaşmasının gözden geçirilmesine bakışlarına, sekizinci maddesi Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin Milli Mücadelenin başına geçme arzusu ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğe karşı tutumuna, dokuzuncu maddesi Roman-ya'nın boğazlar meselesine bakışına, on ikinci maddesi Anadolu içlerinde Türk ve Yunan kuvvetlerinin durumuna, on üçüncü maddesi General Populas ile yapılan görüşmenin detaylarına, on dördüncü maddesi Yunanistan'da muhtemel bir iktidar değişikliğinin İngiliz hükümet politikasına etkilerine ve son madde olan on beşinci maddesi ise Ankara'daki son duruma hasredilmiştir. Tahriri yapılmış olan maddelerde İstanbul hükümeti ile Ankara Hükümeti arasındaki münasebetler ya da Ankara'nın muhtemel bir zafer neticesinde oluşturmayı planladığı dış politika anlayışı ile ilgili istih-barâta dair olsa gerektir.

Tahrif edilmiş olan onuncu belgede Ankara hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasındaki münasebetler irdelenmiştir¹⁵. Toplam on bir madde olarak kaleme alınan belgenin ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci maddesi siyah bir boya ile kapatılmıştır. Belgenin birinci maddesi Anadolu basınının İngilizler aleyhine yayın yapmakta olduğuna, altıncı maddesi İzmir'deki askeri duruma, yedinci maddesi Anadolu içlerindeki Yunan askerlerinin durumuna, sekizinci maddesi Yusuf Kemal Bey'in Misâk-ı Milli'nin İtilaf devletlerine kabul ettirilemeyeceğini ancak Rusya faktörünün de göz önünde tutulacağına dönük yaklaşımına, dokuzuncu maddesi İzmir'deki Yunan askerlerinin durumuna, onuncu maddesi *Daily Telegraph*'da yayınlanan Yusuf Kemal Bey ile yapılan bir röportaja, on birinci maddesi İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey'in görüşmelerine hasredilmiştir. Tahrif edilmiş olan belgelerde Türk basınındaki durumun incelendiği birinci maddenin devamında Türk basını ile ilgili değerlendirmelere yer verilme ihtimali oldukça güçlü-

¹⁴ PRO, FO 371/7857, "Foreign Policy of Turkish Nationalists", Tarih: 13 Mart 1922, No: E 2752, s. 67-68.

¹⁵ PRO, FO 371/7857, "Discussion with Representatives of Central Government and Angora Government and Comments on Peace Prospects", Tarih: 15 Mart 1922, No: E 2887, s. 117-118.

dür. Basının toplumsal hayattaki yeri düşünülduğünde burada yapılan tahrifâtın da önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Tahrif edilmiş olan on birinci belgede Trakya ve Boğazlar sorunu değerlendirilmiştir¹⁶. Toplam beş maddenin ele alındığı belgenin ikinci maddesi siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin birinci maddesinde Irak üzerinde Türk ataklarına, üçüncü maddede Reşit Paşa ile Yusuf Kemal Bey arasındaki uzlaşmaya, dördüncü maddede Ankara ile İstanbul hükümetlerinin durumuna, son madde olan beşinci maddede Doğu Trakya sorununa yer verilmiştir. Tahrif edilmiş olan maddelerden Boğazlar meselesi ile ilgili hususların gizlendiği anlaşılmaktadır. Burada muhtemel bir Rus itirazının nedenleri ve olası sonuçları da değerlendirmeye tabi tutulmuş olabilir.

Tahrif edilmiş olan on ikinci belgede Bekir Sami Bey'in Avrupa'yı ziyareti konu edilmiştir¹⁷. Toplam beş madde olarak kaleme alınan belgenin ilk iki maddesinin üzeri siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin üçüncü maddesi Irak'ta Türk faaliyetlerine, dördüncü maddesi Maritza Nehri konusunda Fransız ve İtalyanların Türk taleplerini desteklemelerine, son madde olan beşinci maddesi ise Bekir Sami Bey'in Avrupa'yı ziyaretine hasredilmiştir. Üzeri tamamen kapatılmış olan ilk iki maddede muhtemelen Türklerin Irak içerisindeki faaliyetleri konu edilmiş olmalıdır.

Tahrif edilmiş olan on üçüncü belgede Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılması konu edilmiştir¹⁸. Toplam on iki madde olarak kaleme alınan belgenin birinci, dördüncü ve beşinci maddelerinin üzeri siyah bir boya ile tamamen kapatılmışken ikinci, üçüncü ve on ikinci maddeler belgeden kesilmek suretiyle ayrılmıştır. Belgenin altıncı maddesi konferans çalışmaları üzerine, yedinci maddesi Yakın Doğu meselesine, sekizinci maddesi İzmir yöresindeki askeri duruma, dokuzuncu maddesi Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmakla ilgili genel yaklaşımına, onuncu maddesi Fransız Yüksek Komiseri'nin Türk tarafına ateşkes ile ilgili hükümleri sunduğuna, on ikinci maddesi ise Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmakla ilgili İtilaf kuvvetlerinden yardım talebine hasredilmiştir. Kesilmiş ve üzeri kapatılmış olan maddelerde Türk tarafına götürülmesi planlanan barış teklifinin ayrıntılarına yer verilmiş olsa gerektir. Bunların bilinmesinin ilerde tarih yazımında ne gibi olumsuz yanlar içereceğinin İngiliz yetkililer tarafından hassasiyetle teraziye yerleştirildiği görülmektedir.

¹⁶ PRO, FO 371/7857, "Problems of Thrace and Gallipoli Peninsula", Tarih: 17 Mart 1922, No: E 2963, s. 127.

¹⁷ PRO, FO 371/7858, "Visit of Bekir Sami Bey to Europe", Tarih: 24 Mart 1922, No: E 3222, s. 251.

¹⁸ PRO, FO 371/7858, "Greek Evacuation of Asia Minor", Tarih: 28 Mart 1922, No: E 3360, s. 101-102.

Tahrif edilmiş olan on dördüncü belgede İtilaf Devletlerinin Yakın Doğu Sorunu hakkındaki yaklaşımlarına yer verilmiştir¹⁹. Toplam üç madde olarak kaleme alınan belgenin ilk maddesinin üzeri siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgede ikinci madde İtilaf Devletlerinin barış teklifine karşın Yunan hükümetinin tepkisine, son madde olan üçüncü madde ise görüşmeler sırasında öne sürülen bazı noktalara Fransızların kimi itirazları konu edilmiştir. Tahrif edilmiş olan ilk belgede konu ile ilgili Yunan tarafına yapılmış ihtimali olan bir teklifin bilinmesinin istenmemesi üzerine bu maddenin üzeri kapatılmış olabilir.

Tahrif edilmiş olan on beşinci belgede Yunan ve Ermenilerin Anadolu'da -sözde- uğradıkları zulüm konu edilmiştir²⁰. Toplam beş madde olarak kaleme alınmış olan belgenin ilk iki maddesinin üzeri siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin üçüncü maddesi Ankara hükümetinin Anadolu'da Yunanlıların zulme uğradıkları iddiasını protesto ettiklerine, dördüncü maddesi Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olan topraklarla ilgili bazı tekliflere, son madde olan beşinci maddesi ise zulüm iddialarının araştırılması için komisyon kurulması teklifine hasredilmiştir. Tahrif edilmiş olan ilk iki madde zulüm iddialarının kendilerine getireceği faydalarla ilgili bazı mülahazalar olma ihtimaline sahiptir.

Tahrif edilmiş olan on altıncı belgede yukarıdaki belgenin devamı niteliğinde olmak üzere zulüm iddialarının araştırılması için tekliflere yer verilmiştir²¹. Toplam on madde olarak kaleme alınmış olan belgenin birinci maddesinin üzeri siyah bir boya ile tamamen kapatılmışken ikinci, üçüncü ve onuncu maddeler kesilmek suretiyle belge ayrılmıştır. Belgenin dördüncü maddesi Türkiye'deki azınlıkların korunması ile ilgili İtilaf Devletleri'nin düşüncelerine, beşinci maddesi Yüzbaşı Jaquith'in vermiş olduğu bazı bilgilere, altıncı maddesi İzmir'deki Yunanlıların durumuna, yedinci maddesi İstanbul'da ikamet etmekte olan İngiliz vatandaşlarından Mr. Buxton'a gönderilen bir telgrafa, sekizinci maddesi Binbaşı Yowell'in *The Times*'de yayınlanan bir mektubuna, dokuzuncu maddesi ise bütün bu olaylar içerisinde Amerika'nın yerine hasredilmiştir. Tahrif edilmiş olan belgelerde Yunanlıların Anadolu içlerinde işlemiş oldukları cinayet ve katliamlara dönük bilgilerin olma ihtimali oldukça yüksektir. Tarihi kendi istedikleri çerçevede şekillendirmeye çalışan İngiliz yetkililer, konu ile ilgili oldukça hassas olmuşlardır.

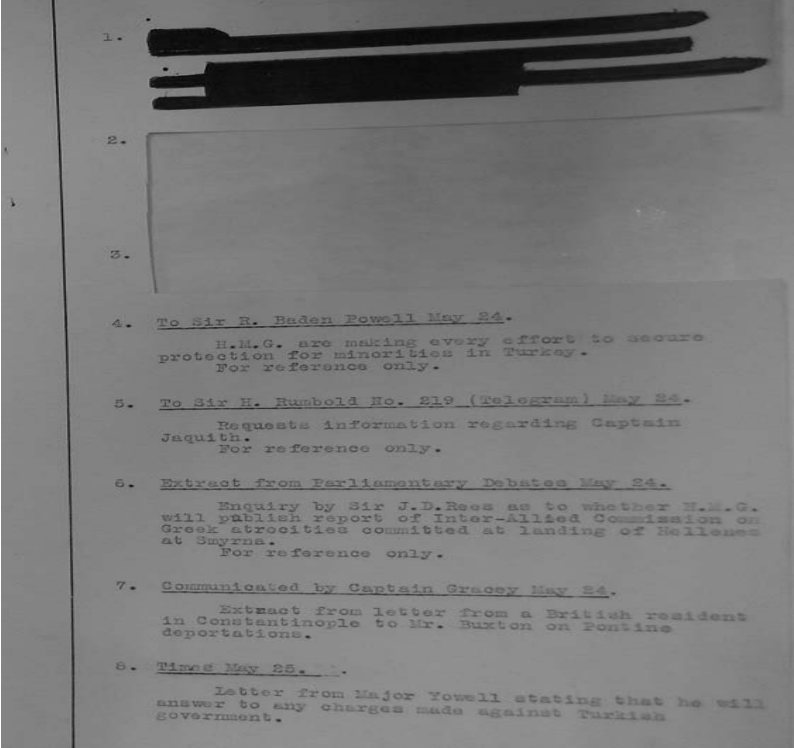
¹⁹ PRO, FO 371/7858, "Allied Proposals for Settlement of Near East Questions", Tarih: 30 Mart 1922, No: E 3435, s. 213.

²⁰ PRO, FO 371/7878, "Alleged Greek and Armenian Atrocities in Asia Minor", Tarih: 25 Mayıs 1922, No: E 5383, s. 39.

²¹ PRO, FO 371/7878, "Proposed Investigation of Atrocities in Asia Minor", Tarih: 27 Mayıs 1922, No: E 5453, s. 63-64.

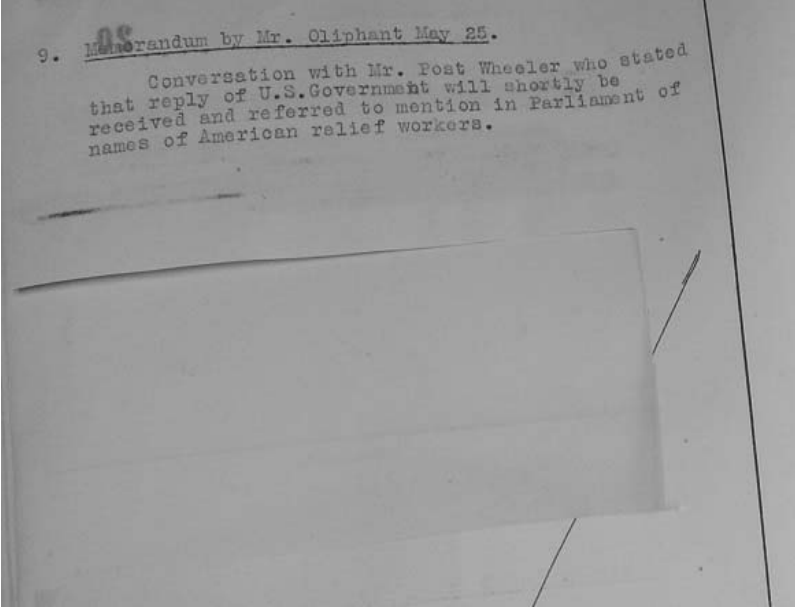

Tahrifli Belge Örneği 3

Tahrifli Belge Örneği 4

Tahrif edilmiş olan on yedinci belgede yukarıdaki belgenin devamı olarak Anadolu içlerindeki zulüm iddialarının araştırılmasına yer verilmiştir²². Toplam on üç madde olarak kaleme alınmış olan belgenin ilk iki maddesinin üzeri siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgenin üçüncü maddesinde Albay Rawlinson'ın İstanbul'a getirilmesi ve onun Türkler hakkındaki olumsuz görüşlerine, dördüncü maddesi Anadolu'daki durumun araştırılması için komisyon kurulması talebine, beşinci maddesi Yüzbaşı Jaquith hakkında bazı bilgilere, altıncı maddesi Dr. Ward'nin günlüklerine; yedinci, sekizinci ve dokuzuncu maddesi Trabzon'daki durum ile ilgili Dr. Gibbons'ın düşüncelerine, onuncu maddesi kurulması planlanan komisyonla ilgili Yunan hükümetinin düşüncesine, on birinci maddesi İtalyan bakanın Atina'ya gelmesine, on ikinci maddesi kurulması planlanan komisyonla ilgili İngiliz hükümetinin bakışına, son madde olan on üçüncü maddesi ise *Daily Telegraph* gazetesinde çıkan bir habere hasredilmiştir. Belgede tahribi gerçekleştirilen maddelerin içeriğinde Türklerin olaya bakışı ya da Yunanlılarla ilgili çeşitli sıkıntıların olma ihtimali oldukça yüksektir.

Tahrif edilmiş olan on sekizinci belgede Kemalist akımın lideri olan askerler arasında yapılan toplantı değerlendirilmiştir²³. Toplam yedi madde olarak kaleme alınan belgenin ilk maddesi siyah bir boya ile tamamen kapa-

²² PRO, FO 371/7878, "Proposed Investigation of Atrocities in Asia Minor", Tarih: 29 Mayıs 1922, No: E 5463, s. 68-69.

²³ PRO, FO 371/7902, "Military Convention with Kemalists", Tarih: 11 Ekim 1922, No: E 10871, s. 78.

tlmıştır. Belgenin ikinci maddesi Boğazların kapatılması ile ilgili Sovyet hükümetinin protestosuna, üçüncü maddesi Boğazların silahsızlandırılması meselesine, dördüncü maddesi İstanbul'daki duruma, beşinci maddesi Trakya ve Boğazların durumuna, altıncı ve yedinci madde tarafsız bölge ile ilgili Türk tarafının yaklaşımına hasredilmiştir. Burada üzeri çizilmiş olan madde, İtilaf güçlerinin kendi aralarında boğazların statüsüne dönük farklı yaklaşımları ile ilgili olabilmesi muhtemeldir.

Tahrif edilmiş olan on dokuzuncu belge Sultan Vahdettin'in İstanbul'u terk etmesine ayrılmıştır²⁴. Toplam on dört madde olarak kaleme alınan belgenin ilk üç maddesinin üzeri siyah bir boya ile tamamen kapatılmıştır. Belgede dördüncü ve onuncu maddede Mussolini'nin İstanbul'un boşaltılması ile ilgili önerisine; beşinci, altıncı ve yedinci maddede Mr. Poincare'nin Yakın Doğu işleri üzerine mecliste yapmış olduğu konuşmaya ve Yakındoğu işlerine, sekizinci maddede İtalyan savaş gemisinin Rodos'a gönderilmesine, dokuzuncu maddede Kemalist hareket ile Komünistler arasındaki münasebetlere, on birinci maddede Refet Paşa'nın barış görüşmeleri ile ilgili fikirlerine, on ikinci maddede Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılmak istğine, on üçüncü maddede Sultan'ın İngiliz zırlıısına alınmasına, on dördüncü maddede ise Sultan Vahdettin'in Malta'ya gönderilmesine yer verilmiştir. Üzeri kapatılmış olan maddelerin içeriğinin boğazlarla ya da Vahdettin'in İngiliz makamına yaptığı başvuru ile ilgili olma ihtimali oldukça yüksektir.

Tahrif edilmiş olan yirminci belgede Asurilerin otonomi talebine yer verilmiştir²⁵. Toplam iki madde olarak kaleme alınmış olan belgenin ilk maddesinin üzeri tamamen siyah bir boya ile kapatılmıştır. Belgenin ikinci maddesi Ağa Petros tarafından gönderilen bir mektuba hasredilmiştir. Üzeri tahrif edilmiş olan belgede Asurilerin otonomi talebine dönük isteklerinde yapılan müracaat konu edilmiş olmalıdır.

Tahrif edilmiş olan yirmi birinci belgede Türkiye'nin başkenti ile ilgili durum ele alınmıştır²⁶. Toplam on bir madde olarak kaleme alınan belgenin birinci maddesinin üzeri siyah bir boya ile tamamen kapatılırken beşinci, yedinci ve sekizinci maddesi belgeden kesilmek suretiyle tamamen ayrılmıştır. Belgenin ikinci maddesi Türkiye'nin başkentinin geleceğine, üçüncü ve dördüncü maddesi Trakya ve boğazların durumuna, altıncı maddesi Türk-İran-Afgan işbirliğine, dokuzuncu maddesi Hasan Bey'in vermiş olduğu resepsiyona, onuncu ve on birinci maddesi ise İngiliz birliklerinin

²⁴ PRO, FO 371/7962, "Flight of Sultan from Constantinople", Tarih: 16 Kasım 1922, No: E 12790, s. 113-114.

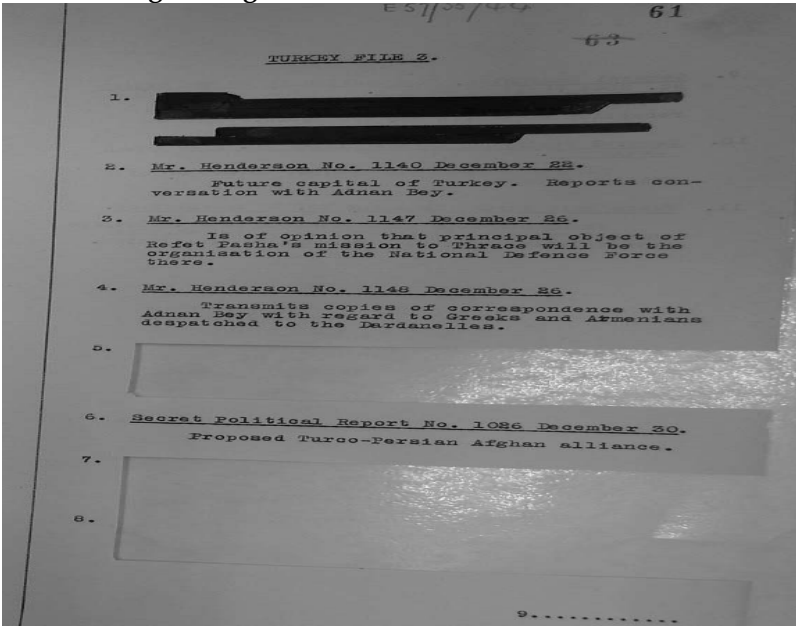
²⁵ PRO, FO 371/8994, "Assyro-Chaldean Claim to Autonomy", Tarih: 20 Şubat 1923, No: E 2003, s. 21.

²⁶ PRO, FO 371/9120, "Future Capital of Turkey", Tarih: 1 Ocak 1923, No: E 57, s. 61-62.

durumu ile Venizelos'la yapılan röportaja hasredilmiştir. Belgede tahrif edilmiş olan kısımlarda Ankara ile ilgili İngiltere hükümetinin planları olma ihtimali hayli yüksektir. Gerek 1922-23'teki yaşanan hadiselerin gidişatına ve gerekse Lozan Anlaşması'nın imzalanması ile birlikte başlayan sürecin idare edilmesine İngiliz istihbaratının Ankara'nın nabzını tutmak üzere Türkiye'ye pek çok görevli gönderdiği bilinmektedir. Bu görevlilerin faaliyetleri ile ilgili yeterli akademik çalışmaların ise yapılmadığı da diğer bir gerçektir²⁷.

Tahrifli Belge Örneği 5

2. BELGELERİN SAYISAL DURUMU

İngiliz Ulusal Arşivi'nde (The National Archives'da) yapılan araştırmalar neticesinde Türkiye ile ilgili toplam 18 dosya içerisinde, 21 belgede tahrifli belgeye rastlanmıştır. Bu belgelerin niceliksel durumunu gösterir bilgileri şu şekilde tablolaştırmak mümkündür:

Belge No	Sayfa Adedi	Madde Adedi	Tahrifli Madde Adedi	Tahrifatın Niteliği	
				Boya İle Kapatılan	Kesilen
1. Belge	1	9	5	5	---
2. Belge	1	7	5	5	---

²⁷ Lozan Anlaşması'nın ilk döneminde İngiltere'yi Dışişleri Bakanı olarak temsil eden Lord Curzon hakkında Türkiye'de ne bir tez, ne de akademik bir kitap yayınlanmıştır. Sadece bu bile çalışmaların ne denli eksik kaldığını göstermektedir.

3. Belge	1	5	3	3	---
4. Belge	1	7	2	2	---
5. Belge	1	2	1	1	---
6. Belge	1	9	4	4	---
7. Belge	1	5	3	3	---
8. Belge	2	16	3	3	---
9. Belge	2	15	4	4	---
10. Belge	2	11	4	4	---
11. Belge	1	5	1	1	---
12. Belge	1	5	2	2	---
13. Belge	2	12	6	3	3
14. Belge	1	3	1	1	---
15. Belge	1	5	2	2	---
16. Belge	2	10	4	1	3
17. Belge	2	13	2	2	---
18. Belge	1	7	1	1	---
19. Belge	2	14	3	3	---
20. Belge	1	2	1	1	---
21. Belge	2	11	4	1	3
Toplam	29	173	61	52	9

Belgelerin bulunduğu asıl dosyalardaki bilgileri ise şu şekilde tablolaştırmak mümkündür:

Belgenin Dosya Numarası	Belgenin Bulunduğu Dosyanın Fotoğraf Karesi	Belgenin Bulunduğu Dosyadaki Sayfa Adedi
FO 371/6464	229	227
FO 371/6468	230	224
FO 371/6469	209	207 (Dosya içerisinde birkaç farklı numaralandırma yapılmıştır)
FO 371/6470	217	215 (Dosya içerisinde birkaç farklı numaralandırma yapılmıştır)
FO 371/6481	232	229 (Dosya içerisinde birkaç farklı numaralandırma yapılmıştır)
FO 371/6485	225	223 (Dosya içerisinde birkaç farklı numaralandırma yapılmıştır)
FO 371/6530	215	212
FO 371/6560	224	221
FO 371/7780	253	244
FO 371/7781	239	238
FO 371/7782	234	232
FO 371/7857	225	223 (Dosya içerisinde birkaç farklı numaralandırma yapılmıştır)
FO 371/7858	264	262 (Dosya içerisinde birkaç farklı numaralandırma yapılmıştır)
FO 371/7878	247	243 (Dosya içerisinde birkaç farklı numaralandırma yapılmıştır)
FO 371/7902	223	210
FO 371/7962	245	244
FO 371/8994	233	229
FO 371/9120	205	196
Toplam	4.149	4.079

SONUÇ

Dünyanın en büyük arşivlerinden birine sahip olan İngiltere, sahip olduğu bu zenginliği dünyanın her yerinden gelen araştırmacılara cömert bir şekilde açmıştır. Yalnız buradaki cömertlik kavramının mahiyeti niceliksel bir değerlendirmeden ileri gelmektedir. Bu verilerin niteliksel değerlendirmesi yapıldığında ise karşılaşılan tablo, İngiliz hükümetinin temsilcileri konumunda olan arşiv görevlilerinin oldukça iyi bir eğitmeden geçtikleri, ülkelerinin ulusal çıkarları noktasında oldukça hassas oldukları, ayrıca yüzyıllar içerisinde oldukça profesyonel hale getirdikleri sistem olan istihbarat ayağındaki en küçük açığın ortaya çıkmasına izin vermemeye çalıştıkları görülmektedir. Bu hassasiyetin bir sonucu olarak milyonlarca belgenin kelime kelime okunarak değerlendirildiği görülmektedir.

Yapılan değerlendirmeler neticesinde kendileri açısından sakıncalı olan belgeler araştırmacılara ya verilmemekte ya da tahrif edilmektedir. Milyonlarca belge içerisinde sınırlı sayıda yapılmış olan bu işlem, İngiliz hükümetinin dünya üzerinde nasıl bir sisteme sahip olduğunun şifrelerine sahiptir. Parçalar bütünü habercisidir ilkesi gereğince belgelerde yapılan tahrifâtın İngilizlerin istihbarat çalışmalarında oldukça önemli olduğu çıkarsaması yanlış bir değerlendirme olmamaktadır.

Makalede Türkiye ile ilgili toplam 21 dosya incelenmiştir. Bu belgeler toplam 4.079 sayfalık bir yekün tutmaktadır. Söz konusu belgelerde 1922-23 tarih aralığında geçen konular üzerinde yapılan tahrifât iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Tahrifât yönteminin ilki belgenin sakıncalı görülen kısmının üzerine siyah bir boya ile tamamen kapatılması, diğeri ise belgenin ilgili yerinin makas ile kesilmek suretiyle belgeden ayrılması şeklinde olmuştur.

Yapılan bu tahrifât, belgelerin bazılarında ilk maddelerde, bazılarında orta maddelerde, bazılarında ise son maddelerde yapılmıştır. Yapılan bu işlem genellikle siyah bir boya ile üzerinin kapanması ile gerçekleştirilmişken; zaman zaman da kesilmek suretiyle yapılmıştır.

Siyah bir boyayla maddelerin üzerinin kapatılmak suretiyle yapılan tahrifât, genellikle maddenin üzerinin cetvelle çizildikten sonra boyanmak suretiyle gayet muntazam bir şekilde yapılmış olmakla birlikte, zaman zaman özensizliğe de rastlamak mümkündür. Bunun nedeninin ne olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, yapılan işin acele yapılmış olmasından ileri geldiğini düşünmek doğru bir yaklaşım olsa gerektir.

Akademik anlamda arşiv belgelerinin ne kadar güvenilir bilgiler içerdiği tartışmasına girmeden yapılmış olan bu çalışma ile İngiliz arşivinde görevli hükümet yetkililerinin belgeler üzerine yapmış olduğu tahrifât konusu incelenmiştir. Burada çıkarılacak olan en önemli sonuç dünya üzerindeki hiçbir devletin kendisinin bilinmesini istemediği bir bilginin arşivde ne den-

li çalışmalar yapılırsa yapılsın ulaşılamayacağıdır. İngiliz arşivlerindeki belgelere dayalı olarak kaleme alınmış olan bu çalışma her ne kadar Türkiye özelinde gerçekleştirilmiş ise de; bahse konu tarih aralığında diğer ülkelerle ilgili belgelerde de benzer uygulamalara rastlanmaktadır. Özellikle Irak ve İran ile ilgili İngiliz arşiv belgelerinde bu durumu teyit edici örnekler rastlanmaktadır.

İngiliz arşiv belgelerinde yapılmış olan tahrifat ile ilgili kaleme alınmış olan bu çalışma Türk akademi dünyasında ilklerdendir. Bu tarz çalışmaların derinleştirilmesi, farklı disiplinlerdeki uzmanların bir araya gelerek gerçekleştirecekleri çalışmaların konunun aydınlatılmasında ve tarihin geleceğin inşasındaki rolünü ortaya çıkarılmasında belirleyici yönünü tayin edeceği açıktır.

KAYNAKÇA

İngiliz Arşiv Belgeleri

- PRO, FO 371/6346, "Reported Acquisition By Nationalist Agents Of Papers Given By General Staff İntelligence To Sureyya Bedr Khan, From G.H.Q. Egypt To War Office", 9 Şubat 1921, No: E-1844, s. 23.
 - PRO, FO 371/7780, "Relations between Turkey and Irak", Tarih: 7 Şubat 1922, No: E 1363, s. 223.
 - PRO, FO 371/7780, "Turkish Design on Irak", Tarih: 10 Şubat 1922, No: E 1503, s. 234.
 - PRO, FO 371/7781, "Situation in Irak", Tarih: 16 Şubat 1922, No: E 1763, s. 9.
 - PRO, FO 371/7781, "Turkish Design on Irak", Tarih: 22 Şubat 1922, No: E 2041, s. 21.
 - PRO, FO 371/7782, "Relations between King Feisal and Kemalists", Tarih: 5 Ocak 1922, No: E 166, s. 91.
 - PRO, FO 371/7857, "Discussion with Representatives of Central Government and Angora Government and Comments on Peace Prospects", Tarih: 15 Mart 1922, No: E 2887, s. 117-118.
 - PRO, FO 371/7857, "Foreign Policy of Turkish Nationalists", Tarih: 13 Mart 1922, No: E 2752, s. 67-68.
 - PRO, FO 371/7857, "Moslem Attitude towards Turkish Question", Tarih: 9 Mart 1922, No: E 2715, s. 55.
 - PRO, FO 371/7857, "Possible Reference of Turkish Question to League of Nations", Tarih: 7 Mart 1922, No: E 2601, s. 40.
 - PRO, FO 371/7857, "Problems of Thrace and Gallipoli Peninsula", Tarih: 17 Mart 1922, No: E 2963, s. 127.
 - PRO, FO 371/7857, "Treatment of Turkish Delegation in London", Tarih: 11 Mart 1922, No: E 2716, s. 59-60.
 - PRO, FO 371/7858, "Aallied Proposals for Settlement of Near East Questions", Tarih: 30 Mart 1922, No: E 3435, s. 213.
 - PRO, FO 371/7858, "Greek Evacuation of Asia Minor", Tarih: 28 Mart 1922, No: E 3360, s. 101-102.
 - PRO, FO 371/7858, "Visit of Bekir Sami Bey to Europe", Tarih: 24 Mart 1922, No: E 3222, s. 251.
 - PRO, FO 371/7878, "Alleged Greek and Armenian Atrocities in Asia Minor", Tarih: 25 Mayıs 1922, No: E 5383, s. 39.
 - PRO, FO 371/7878, "Proposed Investigation of Atrocities in Asia Minor", Tarih: 27 Mayıs 1922, No: E 5453, s. 63-64.
 - PRO, FO 371/7878, "Proposed Investigation of Atrocities in Asia Minor", Tarih: 29 Mayıs 1922, No: E 5463, s. 68-69.
 - PRO, FO 371/7902, "Military Convention with Kemalists", Tarih: 11 Ekim 1922, No: E 10871, s. 78.
 - PRO, FO 371/7962, "Flight of Sultan from Constantinople", Tarih: 16 Kasım 1922, No: E 12790, s. 113-114.
 - PRO, FO 371/8994, "Assyro-Chaldean Claim to Autonomy", Tarih: 20 Şubat 1923, No: E 2003, s. 21.
 - PRO, FO 371/9120, "Future Capital of Turkey", Tarih: 1 Ocak 1923, No: E 57, s. 61-62.
- Kitaplar
- Güztoklusu, Murat, *Kurtuluş Savaşımızın Kapanmayan Cephesi: Musul Özdemir Harekatı*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.

- Hilmi, Rafiq, *Kurdistan At The Dawn Of The Century*, A New Hope Yayınları, Londra 1998.
- Lazarev, M. S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Çeviri: Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara 1989.
-, *Kürdistan Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.
- McDowall, David, *A Modern History Of The Kurds*, Üçüncü Baskı, I.B. Tauris Yayınları, Newyork 2004.
- Öke, Mim Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri III, Ankara 1992.
-, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- Şimşir, Bilal N., *Kürtçülük (1787-1923)*, Dördüncü Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara 2010.
- Makaleler
- Kurat, Akdes Nimet, "İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 1, Mart 1949, s. 1-19.
- Olson, Robert, "The Second Time Around: British Policy Toward The Kurds (1921-22)", *Die Welt des Islams, New Series*, C. 27-1/3, 1987, s. 91-102.